

Brassai százéves pályafutása.

(Harmadik közlemény.)

X.

Kolozsvár mint az Unio előtti Erdély fővárosa, a megszüntetett főkormányzókért valamely kárpótlásra igényt tarthatott. A kiegyezés és koronázás meghozta Kolozsvárnak a második magyar tudomány-egyetemet, mi 1872. őszén megnyilt. B. Eötvös közoktatási miniszter Brassait egy levéllel tisztelte meg, melynek körülbelől e volt foglalatja: felkérem Nagyságodat, válasszon a kolozsvári egyetemenél tantárgyat. A sokoldalú férfi az elemi mennyiségtant választotta. De mintha tantárgya nem elégítette volna ki tanítási szenvedélyét, folyamodott, s Trefort miniszter 1874. évi 11-éről a felség abbéli elhatározásáról értesítette, hogy az egyetemen a szanszkritt nyelvést és a nyelvöleleletről előadásokat tarthat.

Brassai büszkesége, egyik legpontosabb tanára lett az egyetemnek. Kollégái többnyire fiatalok, legtöbben tudori cím nélkül. Mint beszélnek, egy német tudós azt az észrevételt tette, hogy miféle egyetem lehet az, melynek tanárai még csak nem is doktorok. Erre a tanárok siettek a doktori címet megszerezni. Hogy az adomát folytassuk, s Brassai nagy tudománya hírét rajzoljuk, mint mondják, fogta táskáját, Berlinig meg sem állt, jelentkezett, hogy bölcészeti tudorrá avassák. Melyik ágából kíván vizsgáztatni, kérdezték. A melyikből az uraknak tetszik, volt a felelet. Brassai a doktorandusok padján helyet foglalt, s csak akkor vették észre az illetők, hogy sajátlag Brassai vizsgáztatja őket. Különben Brassai a kolozsvári egyetemtől 1874. jan. 27-éről nyerte doktori címét, honoris causa. De utolsó éveig nem használta, legfelebb Samuból Sámuelre vitte előre magát.

A jelenkori Magyarország nem vette át a negyvennyolczas évek azt a demokratikus szellemét, mikor czímnek elég volt az állás megnevezése s mellette az úr. A Bach-korszak ránk hagyta a nagy czímeeket. Mikor az egyetem megnyílt, már ott állottunk, hogy az uramék a tekintetes czímet magoknak foglalták le, a tekintetéseket nagyságották. Mindenki nagyságos úr lett, az egyetemen pedig csak a rektor. Később az egyetemi tanárok is nagyságos czímet kaptak. Brassai hogy a czímezés elől kitérjen, s hogy senkit meg ne bántson, ez időtől mindenkit per Nagysád traktált. Magának felvette a bácsi czímet, s lett mindenkinek Brassai bácsi.

Megmaradt a régi puritánnak. A mint múzeum igazgatói hivatalos szállását elhagyta, mint egész életében, földszinti lakásnál maradt, s most épen udvari két szobás konyhás lakásnál. Talán mert kert egészítette ki az udvart, vagy tán hogy astrolabiumát könnyebben juttathatta lakása elé, elég hogy egyetemi tanári rangját lakásával nem juttatta kifejezésre, bár szerették figyelmeztetni.

Az egyetemnek 1872—3-ban prorektora, a math. és term. tud. karnak 1875—6-ban dekánya, az egyetemek 1879—80-ben rektora, 1880—1-ben prorektora volt. Szokott kötelességérzetével teljesítette. Kora daczára világos előadása tanítványait lekötötte, teljes tiszteletben részesült. A béka historiáját a Pesti Napló idei jun. 25-iki számából tanultuk ismerni, mely a zsenik szórakozottságával kívánta felruházni. Az adoma szerint egyszer előadása végén elő akarja venni óráját, s az óra helyett egy béka ugrik ki, a melyhez úgy jutott, hogy egy tó partján békát fogott, tanulmányozta, s a béka helyett az óráját dobta a vízbe. Mire csak annyi a megjegyzésünk, hogy mondhatni nem is viselt zsebórát, s tanítás közben nem sokat törődött az óra végével. Mily viszony volt közte s a fiatalság között, felemlítem, hogy 1881-ben a mathematica természettudományi karnál szegényebb sorsú tanítványok részére alapítványt tett.

Tizenegy éven át tanított, a mellett írt és szerkesztett. A Természet, Nyelvőr, Figyelő, Erdélyi Múzeum, Növénytani Lapok, Havi Szemle s más folyóiratok tartják fenn értekezései sorát, melyekben az irodalom, a nyelvészet különösebb érdeklődése tárgya. Rektori beköszöntője is a classicai nyelvek tanításáról szólott. A miniszter 1870. máj. 10-éről felkérte, hogy pályázaton kívül a népiskolai tanítók részére a számtan tanítására vezér- és kézi könyveket írjon:

a feladat teljesítését már megkezdte volt, s most is folytatta. Oroszból beszélyt fordított, s folytatta polemikus felszólalásait a magyar nyelv tárgyában.

Nagyobb dolgozatai, külön lenyomatai: A neo- és pelecologia ügyében 1875. Logikai tanulmányok 1877. Logika lélektani alapon bővített kiadásban 1877. Teremtés és fejlődés 1878. Az életerő léte, felolvasás 1880-ban. Nem elégedett meg, hogy nézeteit csak itthon terjeszse, kiadta 1879-ben Anti-Helmholz, 1879-ben Aesthetische Kritik s 1881-ben Neue Unterrichtsmethode der lateinischen conjugation című füzeteit.

Dr. Meltzl Hugó egyetemi tanárral szerkesztésbe boesátkozott. Kiadták 1877-től közös defecitre az Összehasonlító irodalomtörténeti lapokat.

S a mennyiben épen most felszólalás történt a lapokban, hogy még a pesti egyetemi tanárok sem írják meg tankönyvüket, felhozhatom, hogy Brassai e követelmény súlyát szintén érezte, talán írta is, de csak élte utolsó perezére végezhetette be. Bár később, de ezt a feladatát is bevállotta.

Brassai e közben 1877-ben megérte tanári pályája 40 éves évfordulóját. Tisztelői elismerésének új alkalom nyílt. A kolozsváriak személyesen köszöntötték. A Kemény Zsigmond irodalmi társaság jun. 3-áról rendes tagjának, A Tisza-Füred vidéki régészeti-egylet 1878. okt. 13-án tiszteleti tagjának, a kolozsvári zeneconservatorium 1886. decz. 1-én szintén tiszteleti tagjának választotta. A legnagyobb megtiszteltetés külföldről jött. Tanári negyven éves fordulója alkalmából a fűvész világ szintén meglepetést kívánt neki szerezni, mi 1879-re jött létre; mi nem kevesebb volt, mint az egész világ botanikusai Albuma, üdvözlő írata. Kánitz Ágost egyetemi tanár vitte kísérettel az albumot Brassaihoz, benne az európai botanikusok beküldött arezképei államok szerint voltak csoportosítva. És pedig: Angliából 5, Belgiumból 2, Franciaországból 8, Németalföldről 3, Németországból 7, Olaszországból 10, Oroszországból 1, Spanyolországból 1, Svájcban 1, stb; kik mind a legelismertebben írtak Brassairól. Ezután jöttek a magyarok 32 taggal, köztük Haynald bitoros főpap. Az album fehér chagrindörbe van kötve.

Mint Junius írja, nyolczvanhat éves volt már Brassai, a mikor még mind tanította a kolozsvári egyetemen a mathesist. A tanár-

ságba nem akart belefáradni, mintha, miként a jó katona a csatamezőn kívánna meghalni. Nem azért gondolt nyugalomra, mintha megfáradt volna a pihenőre vágyva, hanem mert hangja és keze reszketett, előadásában hanyatlás állott be.

Brassainak fájt elszakadni a katedrától, professor-társainak megválni a kollégától, a tanuló-ifjúságnak a mesterek nesztorától és mintájától. A fájdalmas esetnek mégis be kellett következni. Mint hagyatékián látjuk, Trefort miniszter 1883 júl. 30-áról a Felső azon elhatározásáról értesítette, miszerint megengedte állandó nyugalomba helyeztetését teljes fizetéssel, vagyis 2000 frt törzs- és 300 meg 300 frt lejárt fizetési pótlék élvezése mellett. S tudatta folytatólag, hogy érdemei elismeréséül díjmentesen királyi tanácsosi címmel ruházattatott fel. A math.- és természettudományi kar szept. 8-áról üdvözlő íratot intézett hozzá, sajnálja, hogy megszűnt a kar büszkesége lenni: de hogy ez az írata miért üdvözlé, az utókor nem fogja érteni, mert még csak kir. tanácsosságát sem érinti. A kar megemlíti ugyan, hogy kérésére helyezték nyugalomba: de úgy látszik, a tényeknek nem felel meg. S Brassai az egész lefolyását azzal commentálta, hogy a címet nem használta, halála után kir. tanácsosságának híre a közönségre nézve meglepetés volt. Maig is tartja magát a visszamemlékezés, hogy Brassait az elégítette volna ki, hogy ha már teljes fizetéssel nyugdíjazzák, állítottak volna parallel tanszéket tárgyának, hogy az ifjúság mondja ki, akarja-e tanítását vagy sem.

XI.

Brassai utolsó éveikhez értünk.

Mint tanár nyugalomba vonúlt, de mint ember, emberbarát és író, folytatta régi életét. Mit sem törődik, hogy századik éve felé közeledik. Egy alak lett utcáinkon, kit mindenki ismert, mindenki köszöntött. Egy ép lélek, ép test, minden szép, jó és nemes iránt fogékonyon maradt szívvel, nagy tudománya alatt kissé meghajlott fővel. A munkásság élő példányképe, kinek még ezen korában is a munka volt szórakozása, a napállás felvétele számításbani sportja.

Egy eredeti alak, egy különös fő jelent meg előttünk, mely egy századig megtartotta szellemének egész üdeségét, érzékeinek teljes épségét, kivéve az aggkort kísérni szokott hallás-gyengülést.

Eredeti, kiváló volt benne minden, gondolkodása, észjárása, viselkedése, melyen idő, körülmény nem változtatott. Eredeti, mondhatni szokatlan, de kellemes hatással mindenkire, mert a keresettség, a feltűnni akarás semmin nem látszott. A természetes egyszerűség jelent meg benne, a szellemes társalgás, a mélyreható gondolkodás, a szókimondás és erejével, a magára erőltetett társadalmi szokások jelmezében. A logikai rend és következetesség sűrjéig kíséerte. Szívét az öregeknél előtörő bizalmatlanság, önzés ridegsége nem érintette.

Jövedelmét ifjak képzésére fordította, zenében, rajzban, nyelvészetben, kiket névszerint ismerünk. A kikért tett, az egész névsor. Van köztök, kiért postamesteri biztosítékot tett le. Vagyona közt kölesönzők aláírásai maradtak fenn, kik alighanem álnevek alatt fordultak meg nála, kiket aztán soha sem látott. A múlt évben történt, hogy kamasz korban levő tanulók naponta megjelentek nála egy-egy növénynyel s míg kettőnek fűvészetet adott elő, a más kettő rendszeresen egy-két tízest magához vett, míg aztán mások felfedezték. Takarékpénztárakban kezelte vagyonát, felment, leíratott, az intézeteknek megadta a czímet, a nyugták ott az intézeteknél fentartják, kiket lepött meg ezresekkel. Egy ember, ki nem csak évei számával, nagy tudásával, hanem mi sokkal több, jellemességével, szívjóságával, erkölcsi értékével, munkaszeretete nemes példaadásával ment az utána jövő nemzedék előtt.

Kit nem érdekelne egy száz év felé közelítő élet életrendje. Midőn nyugalomba vonúlt, már túlhaladta volt a bibliai kor határát, de csak tanárkodása szakadt meg. Napirendje a régi maradt. Korán, 5 órakor kelt. Délelőttjét pántofliban, térdig érő, összekötött hálókabátban töltötte. Kimenő öltözetében semmi különös, kivéve téli darócz zekéjét, melynek szabása a negyvenes évek szabására emlékeztetett, mely elől még télben is nyitva maradt. Halála alkalmából a lapokba került, mintha valaha oly öltözetet készíttetett volna magának, mely tetőtől-talpig egy darabból álljon s csak mikor kész volt és felvette, figyelmeztette a szabó, hogy hátul bizonyos hasítékra nem gondolt. Az efélét a prikulics-féle adomák sorába kell útalnunk.

Étkezése évtizedeken át a rendes. Bár nőtlen életet élt, itthon éttermet, kávéházat nem keresett fel. Otthon főzetett. Az utolsó időkben délelőtt thea, sonka-féle járta; ebédlése idejét 5 órára tette;

ebédje leves, zöldség, sült, kevés bor, teljes étvágygyal, utánna kávé, esibuk. A jó konyhának nagy barátja volt. Theát Angliából, pástétomot Strassburgból hozatott. Süteményekkel a nők látták el. S aláírom, hogy bizonyos mértékig ingyenczedett. Negyvennyolez nyarán megengedhettem magamnak azt a luxust, hogy a Pestre jött Brassait vendégemül hívjam, az Angol Királyné emeleti ebédlőjébe vitt, salátája drágább volt, mint sültje.

A lakás, a bútorzat fényűzését nem ismerte. A divánt csak gyengélkedése idején használta. Nélkülözhetetlen volt azonban a zongora, a fennálló íróasztal s a könyvtár-szekrény, asztalán a porcellán jegyző-tábla. Szobája bútorzatának dísz tárgyait, kézi-könyveit, az Encyclopediákat, Conversations-Lexiconokat, a világ minden nyelvének szótárait örökösei három kis kocsin szállították el, oda, hová könyvtárát már régen helyezte. Találtak egy tuezat esibukot, mire a napon üveggel szeretett rágyújtani. Miket nem találtak, botok, mert a százéves Brassai az aggok vezetőjét, a botot nem használta.

Ilyen volt otthon. Szerette, ha meglátogatták, szerette estvéit valamely ismerőse családjá körében tölteni; különösen azokkal a családokkal tartott ismeretséget, melyeknél zenére, duetre, quartetre számíthatott, mit magánál is gyakran rendezett. S valakinek, kinek játéka megtetszett, zongorát hozatott. Könnyen folyt vele a társalgás, ő mindenkinek Brassai bácsi, neki mindenki nagysád volt, a francia uram, asszonyom módjára.

Életrendje kiegészítő része volt a mozgás, a járás, a turistáskodás. Legalább ezer lépést minden nap! szokta mondani s ezt szobájában is kiszolgáltatta magának. Nem kötötte étkezés utánhoz, legalább a korábbi években nekem azt a megjegyzést tette, az állat is lefekve kérődzik. Az utolsó időben se hagyott fel az utazgatással, látogatásokat tett. Hogyha valamely világhírű zenészeti üstökös felénk közeledett, Pest, Bécs, Berlin neki semmi volt, az ismeretes. Gyakran kirándult Tordára, unoka-hugához. Szárnyrabocsátották, hogy Tordáig vasútra soha sem ült, félt a csuszamlós talajtól, az alagútaktól, s hogy az alagútakra azt mondta volna, hogy föld alá csak holta után kíván jutni. Megjárja ötletnek. De a ki annyit utazott, bizonyosan nem vallaná magáénak. Mint nem vállalta el utolsó betegségében Szabó Samuval szemben a szerzőséget arra a másik adomára, hogy száz forintot ketté osztott, neki indult a szélrózsa előre meg

nem határozott valamelyik irányának s mikor egyik zsebe kiürült, a másik zsebe tartalmával visszafordult. Csak annyi áll, hogy senkinek sem szólt, hogy indul és hova megy. Ha Tordáról indult, unoka-huga részére dísnövényeket indított, azzal jelezte, hol jár. Kértem pár év előtt a dévai történelmi gyűlésen, honnan, hová Brassai bácsi? Pest felől, Borszék felé. Azután halljuk Borszéken, hogy visszavárják, mert mindent megjárta, csak a Gyilkos-tót nem, arra azt mondta, azért eljövök jövődőben.

Így jutott el Brassai századik évéhez. Egy folyvást szikár magas alak. ki nekünk soha ifjú nem volt. Már a harminczes évek végétől őszülő hajjal, szakállal ismertük. Mindvégig szabályos arc, mint a nálam meglevő legjobb ismert képe mutatja, már a nyolezvanas években magas homlokán két mély, halántékig nyuló redő, felette hátrasímtott nagy haj, szabályos szemöldök, alatta az átható kék szem, a mélyrelátás alig észrevehető hunyorításával, szabályos orr és ajak, mit bajusz és fodrokban leomló nagy szakáll árnyékol. Tükre egy eredeti embernek, tükre eleven lelkének, végtelen szívjóságának, kihez csak szeretettel, tisztelettel tudott mindenki közeledni. Koponyája egy antropológiai tünemény.

Végül a magyar lapokat, könyveket egymást felváltó tanulókkal olvastatta. Szemét a külföldi lapoknak tartotta fenn, milyenek a *Fliegende Blätter*, *Nineteent Century*, *Contemporary Review*, az angol *Athenaeum*, *New-World*, a *Revue des deux Mondes*, miket végig járatott.

Olvasott és dolgozott órákon át fennálló íróasztala mellett pongyolában, könnyedén fedett fővel. Cikkeit ez időből az Akadémia füzetei, a Magyar Polgár, Erdélyi Híradó, *Ellenzék*, *Kolozsvári Lapok*, az Erdélyi Múzeum kiadványai, a *Keresztény Magvető*, a *Család és Iskola* mutatják fel. Külön megjelent munkái: *Algebrai gyakorlatok* 1883-ban, mit a kormány iskolai tankönyvül fogadott el; *A mondat dualismusa* 1885; *A szórend és accentus* 1888; *Plutarchus vígasztaló levele, fordítás* 1892; *A módszerről* 1893-ban s a századik évében megjelent *Igazi positiv filozófiája*; s ide számítanak vallás-bölcseleti füzetei, milyenek: *Szózatok a jövő vallásáról* 1889; *Buddhismus*; *Jézus istenségéről* 1890; *Melyik az igazi tudomány*, *Egy új vallás* 1893-ból, mind a *Keresztény Magvetőben*. Mi mind arra mutat, hogy hosszú élete végén kedélyvilága a vallás és

bölesem feletti elmélkedésben találta gyönyörét. S hogy a régi megbízatásának is eleget tegyen, 1887-ben megtartotta az Akadémiánál Bolyai Farkas, a világhírű mathematicus felett emlékbeszédét.

Sok ember túléli magát. A középszerűség bizonyos időn túl nem bir maga iránt figyelmet kelteni. Brassai az idővel nőtt, szava, írása végül oraculumi kijelentés számba ment. Mint író kiváló figyelem, mint ember különös tisztelet tárgya maradt. Mert nem tudjuk, tudománya vagy szívjósága volt-e nagyobb, mindenki szeretettel közeledett feléje. A hatalmasoknak egész udvara van, ő nem dicselkedhetett befolyással, mégis még nyugalmazott állapotjában is mindenki sietett aggkorát kellemessé tenni.

Hogy mi egykori tanítványai, köztök magam is, az iskolai gondnokságban már kollégája, hogy kívántuk kényeztetni, szabadjon felhoznom, hogy az unitáriusok főtanácsi gyűlései alkalmával a közbeidétek elsője a vallásé volt, a másodikat a tanügy nevére 1888-ban Brassai-közbeidéz címén több éven át lefoglaltam s megnyitó felköszöntőmben Brassait házi-gazdakép mutattam be, mint a ki fizeti, utánvetve, azon írói tiszteletdíjából, melyeket neki köszönök.

De hogy a távolabbról jövő elismerések sorain haladjak: 1883 okt. 13-áról a Palermóban székelő Association des Italiens de Mérite, melynek Don Pedro brazíliai császár volt védnöke, tagjául választotta. Az Erdélyi Múzeum-Egyet 1883 decz. 15-éről megköszöni nagybeesű adományát, 1885 ápril 9-ki nagygyűlésén alelnöknek választja.

Következett az 1887-ki év, tanárságának s akadémiai tagságának ötvenéves s ha akkor már tudjuk, születésének 90 éves fordulója. Tanárságának félszázados fordulója emléket az unitáriusok képviselő-tanácsa, tanári kara üdvözölte. Az Akadémia ez év május 13-án a rendes tagok sorából a tiszteleti tagok sorába emelte. S tagságának ötvenéves fordulója alkalmából az Akadémia szeptember 6-áról egy üdvözlő íráttal tisztelte meg, mely Trefort elnök aláírásával többek közt így szólott:

„Ha van valaki e hazában, a ki első ifjúságától fogva nyolczvannyalévi évéig az iskolának, iradalomnak és tudománynak sikerrel áldozta életét, az bizonyára Nagyságod. Mint nevelő kezdette pályáját, mint collegiumi tanár folytatta s mint egyetemi tanár végezte be. Az ifjúságnak nemesak oktatója, hanem barátja és

vezére is volt, s nem egy tanár, tudós, író köszöni Nagyságod buzgalmának és útmutatásának pályáját. Tankönyvekkel lépett föl az irodalomban; majd az első magyar néplapot alapította és számos éveken át terjesztette az egyetlen magyar néplapban az ismereteket s ébresztett fogékonyságot a kor eszméi iránt. Összhangzatos műveltségre törekedve, foglalkozott a tudományok majd minden ágával, s éppen azért képes volt a mutatkozó szükség szerint a magyar tudományos irodalomnak nem egy hézagát pótolni úgy a matematikai és természeti, mint a philosophiai és nyelvészeti tudományok körében. A M. T. Akadémia Nagyságodnak számos munkáját, értekezését adta ki, mindig kiváló érdekléssel hallgatta felolvasásait, s két munkájának nyújtott koszorút: Logikájának és a Magyar mondat című értekezésének, ez alapvető munkának, a mely a magyar szókötés egyik legfontosabb kérdését tárgyalta, nagy sikerrel“.

„Nagyságodat az Isten nemcsak hosszú élettel áldotta meg, hanem a mi ennél több, lelki ifjúsággal, maig sem lankadó és munkás fogékonysággal a tudomány és művészet iránt. Adja Isten, hogy lelki ifjúsága mindvégig tartson, s a M. T. Akadémia még sokáig tisztelhesse Nagyságodat, a magyar tudományosság nesztorát“. Fogadja stb.

Hogy az elismeréseket folytassuk: az akkor keletkezett Erdélyi Irodalmi Társaság Kolozsvárt 1888 nov. 18-án tiszt. tagjának választotta. Az Akadémia 1890 május 16-ról üdvözölte életpályájának kilenczvenedik évét. Az Eötvös-alap országos tanítói egyesülete 1891 nov. 1-ről pártoló tagúl választotta. Az Akadémia milleniumi közgyűlése után tartott díszebéden, mint távollevő Nesztorát felköszöntötte. 1897 jan. 28-án a kir. M. Természettudományi Társulat félszázados évfordulója alkalmából félszázados tagságát üdvözölte. Ugyancsak 1897 márcz. 2-án az unitáriusok képviselő-tanácsa tanársága 60 éves fordulója alkalmából üdvözlő íráttal köszöntötte.

Így folyt le a páratlanul változatos, végtelenül csodás élet, 10—12 év multán új meg új pályára sodortatva, folyvást emelkedve, mit csakis e tüneményes lelki erő birt, soha egyensúlyt nem veszítve megfutni.

XII.

Utolsó nappjai következnek.

Mint egy diadalútról, bizonyos megelégedéssel beszéltünk eddigi életéről. Életének késő őszen rohamosan sárgúlnak életfája levelei.

Zichy Antal Széchenyi életíratában sajnálja, hogy e rendkívüli férfi utolsó napjairól naplót nem vezettek. A százévesek sem oly gyakori tünemények. Egy ily rendkívüli szív és agy mécsének utolsó lobbanása sem mindennapi.

Századik éve reggelét még egészségben érte meg. Őszfelé már gyengélkedni kezdett, de fenjárt. Kiütésekben szenvedett. Az 1897. újévet Kozma Ferencz tanfelügyelővel estve köszöntöttük, olvasva találtuk egy gyertya mellett s midőn a csekély világitásra megjegyzést tettünk: így szoktam, szükségem van a szememre, volt a felelet.

Mit sem sejtve folytatta munkásságát. Sietett Mathesisét bevégezni. Olvasta hírlapjait, s olvastatta a magyar lapokat. A tél folytán az iparos ifjak egyletében többen felolvasásokat tartottak. Az egyik felolvasónak, Kovács János tanárnak azt a megjegyzést teszi: hogy lehet egy füst alatt Széchenyiről és Kossuthról felolvasni. A másik felolvasó, dr. Lehman Róberttől felvilágosítást kért, hogy mit értett a szívességi váltó alatt. Váltóira gondolt, melyek a szívességi váltók igaz mintái maradnak. Márcz. 10-én jelent meg utolsó dolgozata az Ellenzékben, mi mint hattyudala így hangzott:

T. Szerkesztő úr! Közelebbről az „Ellenzék“-nek egy elveszett darabja akadván a kezembe, megbotránkozással olvastam, hogy valaki a „bor természetéről“ ír. A terem és természet igék saját jelentései korában minden ember előtt ismeretes. A terem t. i. a növény élete kezdetét és gyarapodását jelentette, a mag elvetésétől fogva a gyümölcsözésig. A természet pedig, a termésnek mesterséges eszközlése földművelés, kertészkedés stb. által. Terem tehát a búza, rozs, szőlő, alma, kender stb. természetették mindezeket, de a bornak magva nincs, tehát nem is vethetik el, nem is nő, nem is bugyog ki a földből, nem is valami szervezeti élő test, annál fogva nem is teremhet és nem is természetethető. De kérdés hát, hogy mikép kell mondani helyesen. Erre már a magyar eredeti nyelvből nem lehet felelni abban az értelemben, mint a német „produciert“, mert a magyar nem produkálja, vagyis termeli, hanem csak „szűri“ a bort, a mi korántsem teszi azt, a mit a „produciert“. Dr. Brassai Sámuel.

Bórbaja, excemájához hólyagos küteg járult. Nem szokott feredni, adták tovább az emberek. Orvosa, dr. Brandt tanácsára a jobban ápolás érdekében a Vereskereszt-kórházba menésre határozta el magát, mit szintén orvosa vezetett. Mint minden útjára, vette táskáját, érték tárgyait bele esomagolva, s márcz. 27-én végső útjára megindult. Itt még fentjárt, fogadta látogatóit, e kertben megtette sétáját, vagy a szobában a szállóigévé vált 1200 lépését. Hubay Jenő Kolozsvárt járva, levitte hegedűjét, elhúzta kedvencz klasszikusait.

Husvét első napján, ápr. 18-án Kozmával ágyban találtuk. Ma gyengén érzem magam, szól. Hoztam egy Millenium történetét — vettem át a szót — bele írtam, hogy Brassai bácsi azzal ünnepelte, hogy kiadta Positiv filozofiáját, s hogy az Akadémia milleniumi lakomáján felköszöntette. E bevezetésre Brassai szelleme egész rugékonyságában megjelent, s a „vagyok“ témájára egész előadást tartott.

Betegsége máj. 25-én ágyba döntötte. Másnap sürgönyöztetett Tordára unokahugához, ki férjével Csegezi kir. táblabiróval megjelent. Beszélgetés folytán kifejtett a végrendelkezés gondolata, oly irányban, mit három nemes gondolkodás vezetett. Máj. 27-én, áldozó esütörtökön az unitárius egyház főbbjei megjelentek. 20—22,000 frtra rugó még meglevő vagyont, könyvtárát egyházának hagyományozta. Táskáját átadta, s rokonainak egy takarékpénztári könyvet adott át, utolsó eshetőségre.

Ugy látszik, mint böles, számolt az eshetőségekkel, bár szeretete hangoztatni: nem vagyok én beteg, csak elgyengültem. Jun. 3-án történt, a mikor születési éve felett való nyilatkozatával meglepte a világot. Annak előre boesátásával, hogy látogatásunk kezdetén álomból ébredve, mintegy álmát folytatólag kőkoporsókra kívánt minket emlékeztetni: átadom a szót Szabó Samu tanárnak, ki e jelenetet az Ellenzék jun. 15-ki számában így írta le:

A 100 éves Brassairól. Pünköst előtt pár nappal történt. Östi 5—6 óra közt Brassai bácsit látogattam meg, a Vörös kereszt-egylet külmagyar-utczai kórházában. Kevés idővel utánam érkezett Kőváry László, ki az ágy jobb felén foglalt helyet, én balfelőlről vezettem a társalgást.

Egyszer Kőváry felé fordítja fejét s ezt kérdi tőle: Melyik idősebb? maga-e vagy Szabó? „Oh! feleli Kőváry, — én sokkal idősebb vagyok; már 78 éves.“ „Én pedig — mondám — 68. De hát Brassai bácsi meg tudja-e mondani, mikor született?“

Meg én! 1797-ben. — Melyik hónapban?

Hát júniusban. Ezt a szót többször megkérdeztük, mert először nem lehetett tisztán érteni, júliust akar-e mondani vagy júniust.

Melyik napon? kérdém hirtelen, hogy az érdekes adatot el ne szalaszszuk, melyről ily határozottsággal most nyilatkozott az öreg először. Ezt a feleletet kaptuk:

A közepén! „Igen a közepén: de melyik nap az a közepe?“ Ekkor már neheztelés formán nagyobb kiáltott a rendesnél: Hát mi lehessen egyéb a közepe: mint 15!

Meg van-e ez valahol írva? — kérdeztem végre.

Meg volt egy kalendáriumban, de azt elvitte valaki tőlem!

Ez Brassai bácsi 100 esztendő voltának igaz története, mely a mai napot igaz tisztelőire nézve — és ki ne lenne az? — országos ünnepé teszi.

Nehezen gyógyuló bőrbajban szenved már „kendernyövé“ óta, miként egyszer tréfásan megállapítottuk, mely még fiatalabb legényt is próbára tenne. Adja Isten, hogy azt a páratlan életkort, ily páratlan lelki épséggel, melyre a tudományos világban alig van példa, — még ha lassacskán is kiépülvén, évekkal toldja meg, hazája dicsőségére és örömére! Szabó Sámuel.

Hogy a jelenetet folytassam: Meglepetésünkből magunkhoz térve, mondom:

Hiszen Brassai bácsi az Akadémia Almanachja szerint 1800. február 13-án született. Van abba az Almanachba több hibás bejegyzés is, vágott mintegy visszaútasítólag közbe. Bizony igaza lehet Brassai bácsi, felelém, mert az én születésem idejét is hibásan hagyom az Almanachban. E szerint az én chemia tanárom is túléli a száz évet, mint Chevreux, folytatám. Chevreul! igazította helyre, ismertem, egy előadását meghalgattam, folytatá. De hát miért nem mondta eddig Brassai bácsi? Nem láttam szükségesnek.

Hogy emlékező tehetségét próbára tegyem, legrégibb előttem ismert dolgokra veztettem figyelmét. Iratják velem a kolozsvári turistika emlékiratát a tornavívoda jubiliumára, bele írtam, hogyan csáklázott Brassai bácsi a dámákkal, folytattam, csáklázást mondván, mint akkor neveztek. Koresolyáztam, nem csákláztam, vágott közbe; pedig ennek hatvan esztendeje. Zenéről lévén szó: még lesz idő, hogy le fog szidni Brassai bácsi a pesti redutban, hogy nem tapsolok nem tudom miféle quartetnek. A Beeher quartetnek! igazította helyre. Pedig ennek is van vagy negyven éve. Szerintem, ez egy ép emlékező tehetség vissza gondolása volt, mely mint később is láttuk, multjával kezdett foglalkozni.

A különös jelenet hatása alatt, mint csakhamar a fővárosi lapok is hozták, a következő sorokat intéztem Szily Kálmán miniszteri tanácsoshoz, a magyar tudományos akadémia főtitkárához: „Méltóságos főtitkár úr! Mint Brassai Sámuel legöregebb tanítványa kötelességemnek érzem jelteni, hogy Brassai tegnap megezőfoltta előttünk az akadémia Almanachjának azt a tételét, hogy 1800. febr. 13-án született. Tegnap kérdezte korunkat s arra kétszer ismételte, hogy 1797. június 15-én született. Pozitív tudja apja följegyzéséből, a mi nála azonban elkallódott. Tisztelettel stb. Kolozsvárt június 4.“ (És nem 10, mint a lapok hozták.) Mire Szily főtitkár június 6-áról a következő sorokban válaszolt. „Tisztelt tagtársam! F. hó 4-én kelt becses levelére válaszolva, szerenésém van értesíteni, hogy Brassai Sámuel úr és az ön születésére vonatkozó helyesbítéseket előjegyeztettem. Vajha nestorunk százéves születésnapját egészségben jóval túlélhetné“, stb.

Ugyanarról a napról jelentést tettem dr. Wlassics Gyula kultusz miniszternek is. Mintegy jótállni akarva hitelességeért, hogy ha talán a lapokba kerül.

Pár napra pünköszt alkalmából többen voltak nálam, köztök Kuzskó István a 48-as múzeum őre, az Ellenzék dolgozó társa, beszéltem a jelenetet. Nyilvánosságra hozhatom? szolt Kuzskó. Legyen, volt feleletem, de nevem említése nélkül. Másnap megjelent az Ellenzékben. Volt nagy meglepetés. A fővárosi lapok utánnymatták. Brassai betegeskedésének s száz éves korának híre az érdeklődést Brassaira terelte. Öregebb ismerősei hitelt adtak, voltak, kik a kútfőt nem ismerve kétség alá vonták. A gróf Bethlenek az Ellenzék 150-ik számában a száz évesség mellett foglaltak állást. Mig végre én „A százéves Brassainál,“ Szabó Samu „A százéves Brassairól“ ezim alatt, ugyanazon számban, a nélkül, hogy egymás gondolatáról tudunk volna, Brassai jun. 3-án tett nyilatkozatát, egymásra hivatkozva, az Ellenzék jun. 15-kére megjelenő számában, mint fenneb elbeszéltem, kiadtuk, s a felelősséget elvállaltuk.

S nem látom feleslegesnek felemlíteni, hogy a kétkedők egyikétől az Ellenzéktől visszautasított tagadás a Magyar Hirlap június 15-iki számában csakugyan megjelent, de Szilágyi Sándor szóbeli megerősítő nyilatkozatára a M. Hirlap „Brassai mégis csak százéves“ felíráttal június 17-ki számában állásponjtját feladta.

Hónapok óta foly e nyilatkozat kritikája, három parochia anyakönyv kivonata fekszik előttem, s végeredménykép megtudtuk, hogy maga Brassai is nyomozta születését, s hogy anyakönyvből születése helyét, születése vagy keresztelési idejét ki nem mutathatjuk.

Eredetére nézve az a páratlan eset adta elő magát, hogy a mult század hatvanas éveiben, Kolozsvárt is Toroczkón is keresztek Brassai Sámuel. Toroczkón 1764. szept. 30-án, Kolozsvárt 1769. febr. 25-én. A kolozsvári Samu atyja Mihály, az ötvös, mert egy más Brassai Mihály is él, ki kötélverő. A toroczkai Samu atyja János, ki 1758-ban nősült, vette Veress Ilonát, a nagyatyja szintén János, ki 1757-ben halt el, ki lutheranus et adventus-nak van bejegyezve.

Apának e szerint két Sámuel is kínálkozik. Azonban az anyakönyvekben egyiknek sem jegyzik az utódát. Az elesett fonalat Toroczkó veszi fel, elmondja, hogy az apa 1789—99-ben toroczkai rektor. A toroczkó-szentgyörgyi anyakönyv folytatja azzal a bejegyzéssel, hogy 1794-ben nőül vette Konez Krisztinát, az ottani pap leányát. Brassai ezen szülőktől született. S mert sem Kolozsvárt, sem Toroczkón, sem T.-Szentgyörgyön bevezetve nincs, ő maga pedig 1797. jun. 15-ét nyilvánította születési évének és napjának, ez idő szerint hitelesebb adattal nem rendelkezünk.

Valamint az is kiderült, hogy a Brassai W., mit most a kilenczvenes években Toroczkó-Szentgyörgyről hoztak forgalomba, s szóhagyomány útján Wervetz vagy Welmesre egészítették ki, a három anyakönyv közül egyik név mellett sem fordul elő.

Igy jutottunk Brassai születésének százéves fordulójához. A nélkül, hogy betegünknek sejtelve is lett volna, hogy a nemzet nyilatkozatát örömmel fogadta, s üdvözölni készül.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.